

Obnovený obyčej vynášení smrti

Věra Thořová

Ještě na počátku dvacátého století patřilo v Čechách vynášení smrti o páté neděli postní, tj. čtrnáct dní před velikonoční nedělí, k běžně rozšířenému obyčeji, který se postupně vlivem nejrůznějších okolností z některých regionů vytratil, až zcela zanikl.¹ Dokládají to zprávy dopisovatelů z počátku dvacátého století v Zíbrtově Českém lidu,² či zmínky v různých regionálních časopisech a sbornících.³ Na základě těchto autentických výpovědí popsal Čeněk Zíbrt obyčej vynášení smrti ve svých publikacích *Staročeské výroční obyčeje*⁴ a *Veselé chvíle v životě lidu českého*.⁵ Zmiňuje se o jeho existenci například v oblastech Královéhradecka, Kolínska, Žatecka, Českomoravské vrchoviny, Táborska, Bechyňska, Příbramska, Hronovska aj.⁶ Jinými slovy řečeno – jeho existence počátkem dvacátého století až do první světové války pokrývala prakticky celé území Čech.

V současné době se v některých ojedinělých lokalitách Čech dochovala pouze druhá část tohoto zvyku – chození s lítem (panenkou, miminkem).⁷ V těchto výjimečných případech jde skutečně o kontinuální, ničím nepřerušenu tradici. Poválečná desetiletí výročním obyčejům příliš nepřála, nepočítáme-li některá jevištní zpracování výročních obyčejů v podání dět-

¹ Viz Thořová, Věra: Současná obchůzková koleda na Smrtnou neděli v Čechách. *Lidé města*, 4, 2000, s. 160–176.

² Např. *Český lid* 3, 1893, s. 193–195, 469–471, 6, 1896, s. 184–186 aj.

³ Např. *Sborník národopisný okresu hoříckého. Hořice 1895; Vlastivědný sborník českého jihuovýchodu*; Adámek, K. V.: *Lid na Hlínecku*. Praha 1900. Aj.

⁴ *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prastarých, pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk*. Praha 1889.

⁵ *Veselé chvíle v životě lidu českého*. I. vyd. Praha 1909–11, 2. vyd. Praha 1950.

⁶ *Veselé chvíle ...*, c.d., s. 215–222.

⁷ Vlastiboř u Soběslavi, Sulislav u Stříbra, Bystré v Orlických horách, Dobruško.

1. Děti ze školní družiny v Chlumci nad Cidlinou vynášejí smrt. Foto V. Thořová 6. 4. 2000

ských souborů. Teprve až devadesátá léta dvacátého století přinesla kupodivu jisté oživení a zájem o obnovení dávných tradic. Byli to především pedagogičtí pracovníci – učitelé mateřských a základních škol, školních družin a vedoucí různých kroužků v Domech dětí a mládeže, kterým bylo z vyšších míst doporučováno vracet se k starým místním tradicím. Spolupůsobila zde zřejmě i porevoluční změna školních osnov, především občanské výchovy, jejíž učebnice pro 5. – 9. třídu věnuje výročním obyčejům pozornost a seznamuje žáky s jejich průběhem v kalendářním roce celkem na patnácti stranách.⁸

Díky pedagogickým pracovníkům byl obyčej vynášení smrti spolu s přiná-

⁸ Dudák, Vladislav – Inquort, René – Mareda, Richard: *Občanská výchova pro 6. ročník základní školy*. Praha 1999, s. 60 a n.; Fischerová, Daniela a kol.: *Občanská výchova pro 6. – 9. ročník základní školy*. 2. část. Praha 1994, s. 18 a n.

šením líta v některých lokalitách obnoven. Narozdíl od minulosti probíhá však na zcela odlišné bázi. Není už spontánním projevem samotných dětí, ale je pořádán učiteli či pracovníky Domů dětí a mládeže. Poněvadž školní osnovy základních škol nedávají prostor pro vlastní organizaci, zůstává tato úloha vedoucím školních družin, soustřeďujících děti prvních až čtvrtých tříd základních škol, učitelkám mateřských škol a pracovníkům Domů dětí a mládeže. Proto se obyčej nekoná přímo na Smrtnou neděli, ale v některý z posledních dnů školního týdne před Smrtnou nedělí. Tak družina základní školy v Chlumci nad Cidlinou vynáší smrt ve čtvrtek, mateřská a základní škola ve Zdechovicích u Přelouče v pátek, ale při špatném počasí i v jiný den. Domy dětí organizují obchůzku obvykle v sobotu odpoledne (například Dům dětí a mládeže v České Skalici). Tyto akce nejsou učitelům nařizovány, ale pouze doporučovány. Za špatného počasí se s malými dětmi obchůzky nekonají (mateřská škola ve Zdechovicích) nebo jsou zkráceny (Česká Skalice).⁹

Organizace průvodu se smrtkou v Chlumci nad Cidlinou se iniciativně ujala vedoucí školní družiny Mgr. Lidmila Věříšová, které vypomáhá mladší kolegyně. Obě učitelky mají k folkloru blízký vztah a přípravě smrtky věnují řadu hodin. Vynášení smrti se pravidelně v Chlumci koná od roku 1997, a to ve čtvrtek před Smrtnou nedělí po třinácté hodině. Pátek údajně není vhodným dnem, poněvadž většina rodičů si děti vyzvedává z družiny brzo po poledni, takže účast na průvodu by byla nízká. Chlumec nad Cidlinou je město s 5 700 obyvateli a jednou základní školou. Akce, podporovaná Městským úřadem, je oznamována předem vylepenými plakáty a několikrát ohlašována městským pouličním rozhlasem. V době konání průvodu řídí z bezpečnostních důvodů provoz na hlavní komunikaci městská policie.

Podněty pro průběh celého obyčeje získaly chlumecké pedagožky na poradě Krajského pedagogického centra v Hradci Králové.¹⁰ Samy pak ještě pátraly v krásné literatuře, například Babičce Boženy Němcové a starších ročnících regionálních časopisů, ovšem bez ohledu na krajevou příslušnost. Také obchůzkové koledy, přetištěné v různých časopisech, učebnicích

⁹ Informace poskytli ředitelka mateřské školy ve Zdechovicích paní Červinková a pracovník Domu dětí a mládeže v České Skalici.

¹⁰ Na základě doporučení čerpaly z těchto publikací: *Občanská nauka pro 6. – 9. třídu základní školy*. (Lidové zvyky a obyčeje v křesťanském roce.) Úvaly u Prahy 1996; Karpetová, Barbara – Sládková, Kateřina: *Nenuda v duchu českých tradic*. Příloha (Nenudova příloha pro malé a velké). Praha 1996; Doležalová, Hana: *Nápady pro maminky na mateřské dovolené*. Praha 1998; Kynclová, Marie – Nepil, František: *Velikonoce, zvyky, kraslice*. Praha 1991.

2. Děti ze školní družiny v Chlumci nad Cidlinou vynášejí smrt. Foto V. Thořová 6. 4. 2000

a metodických listech, odkud byly vybírány, pocházejí z nejrůznějších sbírek lidových písní, dokonce i moravských (např. Erben, Bartoš aj.).

V roce 2000 se v Chlumci nad Cidlinou konalo vynášení smrti ve čtvrtek 6. dubna. Každá družinová třída měla vyrobenou svou vlastní figurínu smrtky, vyvedenou velmi umně podle tradičních vzorů: dvě hůlky sbité do kříže, ovázané slámou a oblečené do pestrých šatů, na hořejším konci tyčky připevněná hadrová hlava s pomalovaným obličejem, okolo krku zavěšený náhrdelník z vyfouknutých vajec. Průvod vyšel ze školní budovy, překročil za policejní asistence hlavní komunikaci a postranními uličkami směřoval k řece Cidlině. Děti – děvčata i chlapci – byli seřazeni do dvojstupů podle tříd, v jejichž čele vždy jeden žák či žákyně, oblečení do pestrých či bílých šatů, nesli smrtku. Ostatní děti nesly líta – březové či smrkové větvičky opentlené pestrými stužkami. Každou třídu vedla učitelka, jež také dávala pokyn ke společnému zpěvu. Každá ze čtyř tříd měla svou

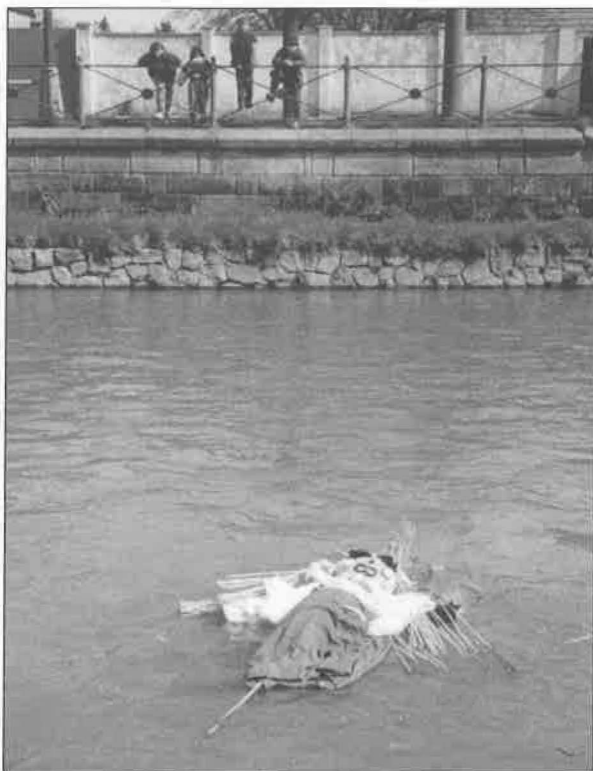

3. Zapálení smrtky u řeky. Foto V. Thořová 6. 4. 2000

vlastní koledu, kterou během průvodu několikrát zopakovala. Zazněla zde nejen říkadla česká, ale i moravská. Z českých to byla Nesu, nesu smrtku/, k Zelenému čtvrtku.../, Smrt nesem ze vsi/, nové léto do vsi.../, z moravských Smrtáka nesem/ s velikým nosem.../, Neseme Mařinu/ v oleji smaženú.../, Smrt, smrt ukrutná/, kyselica nechutná.../, kyselicu sníme/ a smrt utopíme/. Setkali jsme se tu však i s novou tvorbou družinové vychovatelky Váňové:

Smrt nesem z města,
čeká ji dlouhá cesta,
až do Cidliny vejde,
zlá zima odejde.

Průvod došel k řece, nosiči smrtky sestoupili postupně se svými učitkami po schodech těsně k vodě, zatímco ostatní děti přihlížely za zábradlím na nábřeží. Za pomoci podpalovače, se kterým manipulovaly pouze

4. Smrtka je vhozena do řeky Cidliny. Foto V. Thořová 6. 4. 2000

učitelky, byly figuríny zapáleny a chlapci je vhodili do řeky. Děti se zájmem sledovaly hořící smrtky plující po hladině, dokud nezmizely jejich očím v dálce za mostem. Po odplutí poslední smrtky se děti opět seřadily do průvodu a s pozdviženými líty se vracely do školy za zpěvu :

Líto, líto, líto,
 kdes tak dlouho bylo?
 U studánky, u vody, mylo ruce i nohy.
 Fiala, růže
 kvěsti nemůže,
 až jí milý Pánbůh
 z nebe pomůže.

Mimochodem řečeno – ke škodě věci – se celá akce odbývala za nepatrné pozornosti veřejnosti.

Zbývá dodat, že oblečení pro Moranu, jak smrtce v Chlumci říkají, shá-

5. Děti se vracejí s lítem ke škole. Foto V. Thořová 6. 4. 2000

nějí učitelky (staré sukně, trička, halenky). Chybějící součásti zhotovují z bílého krepového papíru. Stejně tak dodají dřevěné hůlky a slámu. Děti pak přinesou vyfouknuté vaječné skořápky. Záleží také na nich, jak se do průvodu obléknou. Chlapci nesoucí Moranu měli bílé širší kalhoty, někteří i bílou halenu, dívky bílé nebo pestré dlouhé sukně. Většina dětí však byla v normálním školním oblečení.

Děti z mateřské školy ve Zdechovicích u Přelouče nesou v průvodu smrtky dvě. Jednu, umně zhotovenou větším dílem učitelkami, vrátí zpět do školky a uschovají pro příští rok. Druhou, jednodušší, pro jednorázové použití, vyrobenou dětmi z koštěte s pomocí učitelek, zapalují a vhadzují do potoka. S líty (opentlenými větvičkami) se pak vracejí do školky za zpěvu umělé písně Přišlo jaro do vsi..., kterou s dětmi nacvičila učitelka hudební výchovy. Smrtka je zhotovená z hůlek obalených slámou a senem, oblečená do pest-

rých šatů, obličej potažený pomalovanou látkou, na krku korále z vyfouknutých vajec (vejdumků) či hlemýždích ulit.

Závěrem shrňme hlavní podstatné rozdíly mezi současností a minulostí.

Tradice:	Současnost:
1. Smrt se vynášela na Smrtnou neděli dopoledne.	1. Smrt je vynášena ve všední den před Smrtnou nedělí odpoledne.
2. Průvodu se účastnily pouze dívky.	2. Průvodu se účastní chlapci i dívky.
3. Dívky měly obvyklé všední oblečení.	3. V oblečení účastníků průvodu se objevují maškarní prvky.
4. Průvod si organizovaly dívky samy mezi sebou.	4. Průvod organizují učitelky.
5. Smrtku si zhotovovaly dívky samy, tak jak to vídaly u starších kamarádek, bez pomoci dospělých.	5. Smrtku si zhotovují děti za pomoci svých učitelek.
6. Materiál ke zhotovení smrtky si sháněly dívky samy.	6. Materiál ke zhotovení smrtky shánějí učitelky. Pouze vaječné skořápky přinášejí děti.
7. Obchůzka byla pouze záležitostí dívek, bez působení dospělých.	7. Obchůzka je zaštitěna městskými orgány a institucemi (Městský úřad, policie, Dům dětí a mládeže apod.)
8. Obchůzka se konala za každého počasí.	8. Za špatného počasí se obchůzka nekoná nebo je zkrácena či přeložena na jiný den.
9. Obchůzkovou koledu se dívky učily od starších sester, kamarádek, rodičů.	9. Obchůzkovým koledám učí děti učitelky.
10. Koledy jsou tradičního lidového původu, místní provenience, přecházející z generace na generaci.	10. Koledy pocházejí většinou z cizích, často i hodně vzdálených regionů a mezi tradičními jsou i písně či říkadla umělého původu.
11. Při obchůzce dívky navštěvovaly jednotlivé domy, kde dostávaly koledu (vejce, peníze, sladkosti či jiné potraviny).	11. Obchůzka po domech se nekoná, děti žádnou koledu nedostávají.

Iniciativa chlumeckých učitelek, které dovedly probudit zájem dětí o staré tradiční zvyky, je chvályhodná a příkladná. Ovšem na druhé straně by měly při tomto obyčejí vycházet z čistě regionálních tradic, k nimž by jim jistě poskytli prospěšné rady odborní pracovníci regionálního muzea a doporučili odbornou literaturu i autentický materiál zaznamenaný v okresních archivech i starých ročnících regionálních časopisů. Jen tak by se vrátily obchůzkové koledy spojené s výročními obyčejí, byť poněkud v pozměněné formě, tam, odkud původně vzešly.

(Studie byla zpracována v rámci grantového úkolu č. 1404 AV ČR Praha)

The renewed Habit of taking out of the Death

Věra Thořová

The taking out of the "Death" on the fifth day of fasting or two weeks before the Easter Sunday was among widespread habits, as evidenced by numerous resources, as recently as the beginning of the 20th century. At present, only the second part of the habit – the taking out of a dummy puppet or new-born baby – has survived in some rare localities in Bohemia. In these cases it is a continual tradition. The post-war decades did not overly encourage annual habits, if we do not take into account some scenic performances by children's theatrical groups. A revival and interest in the renewal of old tradition only occurred in the 1990s thanks to schools and Children and Youth Centres to which it had been recommended from senior circles to return to local traditions.

Thanks to them the habit of taking out the Death was renewed in some localities. However, unlike the past this is occurring on quite a different basis. This is no longer a spontaneous act by the children themselves, but it is initiated by teachers, who largely prepare the dummy of Death, train singing of carols from various regions or they compose them themselves. The procession with the Death is not held on Sunday, but on a weekday, while the carol walk along local houses does not take place. The writer has described the present-day habit of taking out of the Death in Chlumec nad Cidlinou, a town with over 5,000 residents.